

PERSONALIZM A FENOMEN UPOWSZECHNIENIA KULTURY FIZYCZNEJ

Sport, będący podstawowym elementem kultury fizycznej, towarzyszy człowiekowi od początku dziejów ludzkości. Okres grecko-rzymskiego antyku jest tego potwierdzeniem¹. Od przełomu XIX i XX wieku autoteliczna aktywność sportowa stała się fenomenem masowym, kontrastując z elitarnym profilem sportu poprzednich stuleci. Istnieje wiele przyczyn popularności sportu i oglądalności sportowych imprez. Ważniejsze z nich to: uprzemysłowienie i urbanizacja, technizacja, powiększenie czasu wolnego, zwiększenie godzin wychowania fizycznego w programach szkolnych, potrzeba witalnej regeneracji po pracy zawodowej. Zjawisko upowszechniania kultury fizycznej i sportu jest integralnym elementem współczesnej kultury masowej, dlatego podobnie jak ona posiada aspekty pozytywne i negatywne.

Sport jest aktywnością człowieka, dlatego właściwa ocena jego roli wymaga odwołania się do filozoficznej antropologii. Przyjmując za podstawę personalistyczną koncepcję człowieka można zasadnie wnioskować, że kultura fizyczna nie powinna naruszać wymogów kultury ogólnej. „Kultura to świadome przetwarzanie natury – ludzkiej i kosmosu, mające na celu dobro człowieka. Takim dobrem jest wszechstronny rozwój osoby ludzkiej: biologiczny, intelektualno-poznawczy, etyczny, estetyczny. [...] Integralnym elementem kultury ogólnoludzkiej jest kultura duchowa”². Kultury fizycznej nie można więc separować, tym bardziej zaś przeciwstawiać kulturze w jej ogólno-humanistycznym znaczeniu. Dotyczy to także sportu. Choć jest on różnie opisywany, to stanowi „kreatywną aktywność ruchową człowieka, realizowaną zgodnie z przyjętymi regułami, zawierającą elementy gry (zabawy) i rywalizacji (w sporcie głównie amatorskim) albo będącą także pracą (w sporcie zawodowym), mającą na celu poszerzanie somatycznych doskonałości i możliwości człowieka oraz wszechstronny jego rozwój osobowościowy”³ Sport

1 W. Lipoński (1987) *Humanistyczna encyklopedia sportu*, Warszawa; Tenże (1990) *Kronika sportu*, Warszawa.

2 S. Kowalczyk (2005) *Filozofia kultury. Próba personalistycznego ujęcia problematyki*, Lublin, s. 28.

3 S. Kowalczyk (2010) *Elementy filozofii i teologii sportu*, Lublin, s. 34.

jest aktywnością rozumnej, wolnej i odpowiedzialnej osoby, jego celem i egzystencjalno-bytowym sensem jest dobro człowieka: somatyczno-biologiczne i psychiczno-osobowościowe. Współczesna technizacja ubogaciła infrastrukturę sportu – jego „mieć”, co niejednokrotnie kontrastuje z pomniejszeniem jego „być” – depersonalizacją. Dotyczy to także kultury masowej, w której coraz częściej pojawiają się przejawy dekadencji i dehumanizacji.

Socjologiczną charakterystykę kultury masowej podała Antonina Kłoskowska, która wskazała na jej genezę, przejawy i konsekwencje⁴. Kultura taka jest konsekwencją przemian społeczno-ekonomicznych i demograficznych ostatnich stuleci. Procesy uprzemysłowienia i urbanizacji doprowadziły często do dezintegracji relacji międzyludzkich, zachwiania akceptowanej dotąd skali wartości, zaniku wzorców etyczno-osobowościowych, stresów związanych z niepewnością sytuacji egzystencjalno-społecznych, powstania nowych nieformalnych grup społecznych itd. Kulturę masową charakteryzują dwa istotne rysy: z jednej strony upowszechnienie związane z procesami społeczno-politycznymi, demokratyzacji współczesnego świata, z drugiej jednak aksjologiczne zubożenie wynikłe z jej homogenizacji i standaryzacji. Dawniej kultura poznawcza, artystyczna i etyczno-ideowa posiadała wysoki poziom jakościowy, ale miała profil elitarny. Jej nabywanie wymagało dużych zasobów finansowych, była więc niedostępna dla ogółu ludzi. Kultura masowa jest efektem przemian demokratycznych, jej mankamentami są natomiast: homogenizacja treści, postaw i emocjonalnych doświadczeń, technizacja przekazu, ubożenie i często wręcz aksjologiczna wulgaryzacja, kierowanie się prawem handlowym popytu i podaży. Sygnalizowane cechy kultury masowej wywołują u jej odbiorców intelektualną pasywność, emocjonalną chwiejność i prymitywizm, często postawy agresji. Szczególnie ważną rolę w upowszechnianiu kultury masowej odgrywają mas media, zwłaszcza telewizja korelująca z nastawieniem współczesnych ludzi na wizualno-pasywną recepcję informacji. Kultura masowa z jednej strony przyczyniła się do społecznej integracji, z drugiej jednak jej treściowa unifikacja i standaryzacja jest często wykorzystywana przez społeczno-polityczne elity do manipulowania postawami ludzi. Poważnym zagrożeniem takiej kultury jest także jej komercjalizacja, posiada ona bowiem w dużej mierze charakter rozrywkowo-ludyczny; schlebia niewybrednym gustom tłumu, rezygnując z przekazu wyższych form kultury umysłowo-ideowej wymagającej nakładów finansowych.

W jaki sposób kultura masowa oddziałuje na kulturę fizyczną? Odpowiedź nie jest jednoznaczna, należy bowiem wyodrębnić dwa typy sportu: młodzieżowo-rekreacyjny oraz profesjonalno-wyczynowy. W odniesieniu do pierwszego z nich wpływ kultury masowej jest pozytywny, w odniesieniu do drugiego należy zgłosić poważne zastrzeżenia.

4 A. Kłoskowska (1980) *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa, s. 94-211.

Pozytywnym rysem kultury masowej jest jej powszechność, jej odbiorcami są szerokie kręgi społeczne. Od końca XIX wieku sport stał się udziałem ogółu młodzieży uczącej się w szkołach wszystkich szczebli. Dotyczy to również Polski w okresie II i III Rzeczypospolitej⁵. Do upowszechnienia sportu przyczyniła się również ideologia olimpizmu⁶, która postuluje integralno-wszechstronny rozwój człowieka w myśl greckiego hasła kalokagathii. Sprawność fizyczna i aktywność sportowa zyskały status wartości dostępnej dla wszystkich ludzi niezależnie od wieku, przynależności etniczno-kulturowej, światopoglądu, stopnia zamożności, poglądów politycznych, a nawet zdrowia. Teoretyczno-prawna równość wszystkich ludzi nie zawsze znajduje potwierdzenie społeczno-egzystencjalnej równości. Dotyczy to również kultury fizycznej, ponieważ infrastruktura sportowa jest bardziej rozwinięta w dużych miastach aniżeli w niewielkich miejscowościach i dlatego młodzież miejska jest bardziej uprzywilejowana pod tym względem aniżeli wiejska⁷. Równocześnie jest jednak pozytywnym faktem, że w coraz większym zakresie rozwija się aktywność sportowa o różnym charakterze, jest to sport: młodzieżowy, rekreacyjny, rehabilitacyjny, osób niepełnosprawnych, ludzi zawodowo pracujących w wojsku i policji⁸.

Upowszechnienie kultury fizycznej w różnych jej formach w pełni koresponduje z personalistyczną koncepcją człowieka, którego ciało – wbrew nurtom platonizmu, manicheizmu i skażonego panteizmem hinduizmu – jest trwałym i równoprawnym elementem osoby ludzkiej⁹. Platońsko-angeliczna antropologia jest zafałszowaniem integralnej, tj. fizyczno-psychicznej natury człowieka. Człowiek nie tylko posiada ciało, lecz także jest ciałem. Swej cielesności nie może on odrzucić czy zrezygnować z niej, ponieważ jest ona naturalnym dobrem każdego człowieka. Godność człowieka jako osoby dotyczy obu wymiarów jego bytu: somatyczno-biologicznego i psychiczno-duchowego. Słusznie stwierdził papież Jan Paweł II, mówiąc: „Człowiek jest podmiotem przez samo-świadomość i samo-stanowienie, ale równocześnie przez swoje ciało. Konstytucja tego ciała jest taka, że umożliwia mu być sprawcą specyficznie ludzkiego działania”¹⁰. Jednym z ważnych obszarów aktywności człowieka jest właśnie kultura fizyczna i sport. Chociaż bezpo-

5 B. Biliński (1959) *Źródła do dziejów kultury fizycznej*, Wrocław; W. Lipoński (2001) *Encyklopedia sportów świata*, Poznań; T. Jurek, K. Obodyński, S. Zaborniak (2007) [red.] *Szkice i studia z dziejów kultury fizycznej*, Rzeszów.

6 J. Lipiec (1999) *Filozofia olimpizmu*, Warszawa; K. Zuchora (2006) *Edukacja olimpijska. Ku wspólnym wartościom*, Warszawa.

7 J. Nowocień (2001) [red.] *Sport i olimpizm w systemie dydaktyczno-wychowawczym współczesnej szkoły*, Warszawa.

8 *Kongres sportu polskiego. Materiały kongresowe* (1998) Spała 5-7 XI 1998, Warszawa, s. 105-339.

9 S. Kowalczyk (2009) *Ciało człowieka w refleksji filozoficznej*, Lublin, s. 9-25.

10 Jan Paweł II (1987) *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich*, t. 2, Lublin, s. 34.

średnio angażują one element somatyczny człowieka to jednak w ich świadomej i odpowiedzialnej realizacji aktywnie współuczestniczy cały człowiek, jego świadomość, uwaga, wolny wybór, zdeterminowanie, emocjonalność itd. Personalizm chrześcijański uznaje integralną jedność ludzkiego ciała i ducha, które są wzajemnie nieredukowalne a zarazem trwale ze sobą powiązane strukturalnie i funkcjonalnie¹¹. Personalistyczna koncepcja cielesności jest z jednej strony rewaloryzującą strony somatycznej człowieka z drugiej jednak przestrzega przed jego absolutyzacją. Skoro ciało jest konsubstancjalnym cennym elementem ludzkiej natury, to nie należy go traktować tylko w sposób naturalistyczno-utylny. Aktywność sportowa uprawiana w sposób racjonalny i odpowiedzialny powinna respektować wymogi tak higieny, jak i etyki.

Sport o charakterze rekreacyjnym (nieprofesjonalnym) jest nośnikiem wielu wartości: witalnych, psychicznych i społecznych. Naczelną wartością witalną związaną z aktywnością fizyczno-sportową jest zdrowie: jego zachowanie czy ewentualnie powrót do pełni sił. Inne wartości witalne to: zwinność ciała, zdolność do wysiłku fizycznego i umysłowego, tężyzna fizyczna, zręczność, płynność ruchu, aktywność, ładna sylwetka, poczucie siły witalnej. Zdrowie człowieka dotyczy nie tylko jego sfery somatycznej, lecz również psychicznej¹². Oba wymiary zdrowia są równie ważne, człowiek bowiem to nie biologiczna maszyna czy robot wyposażony w silną muskulaturę. Znany slogan „sport to zdrowie” jest uzasadniony w odniesieniu do sportu amatorsko-rekreacyjnego, ponieważ pozytywnie oddziałuje na fizyczną kondycję człowieka i jest jednym z elementów warunkujących zachowanie zdrowia. Aktywność sportowa jest warunkiem zachowania fizycznej i psychicznej stabilności człowieka. Jest ona nieodzowna po wyczerpującej pracy fizycznej czy umysłowej, jest okresem regeneracji sił i formą aktywnego wypoczynku.

Wartości witalne są bardzo ważne, ale to nie jedyne pozytywne rezultaty uprawiania sportu. Jest on także źródłem wartości psychiczno-umysłowych. Są to między innymi: zachowanie sprawności intelektualnej, ćwiczenie uwagi i zmysłu obserwacji, pomysłowość, przewidywanie, aktywizacja wyobraźni, potrzeba logicznego myślenia. Człowiek uprawiający sport rozpoznaje skalę i granice swych możliwości fizycznych oraz psychicznych. Niektóre formy sportu realizują się w kontakcie z przyrodą, są wówczas okazją do poznania środowiska naturalnego: terenów leśnych, okolic górskich, morza, rzek i jezior.

Życie psychiczno-umysłowe człowieka, obok sektora poznawczego, obejmuje również sektor związany z wolą, charakterem i egzystencjalną postawą człowieka. Konstruktywną rolę sportu w tym zakresie akcentują pedagodzy

11 Z. Dziubiński (2008) *Kościół rzymskokatolicki a kultura fizyczna*, Warszawa; S. Kowalczyk (2009) *Ciało człowieka w refleksji filozoficznej*, s. 116-122, 167-170.

12 M. Demel (1980) *Pedagogika zdrowia*, Warszawa; Z. Łyko (1999) *Sport i zdrowie*. W: Z. Dziubiński [red.] *Wiara a sport*, Warszawa, s. 40-54.

szkolni¹³, a także współcześni papieże. Jeden z nich powiedział do młodzieżowego audytorium: „Edukacja sportowa chce również formować młodych do cnót właściwych sobie. Są to pośród innych: uczciwość, która nie pozwala na uciekanie się do podstępów, uległość i posłuszeństwo mądrym poleceniem tego, który kieruje ćwiczeniem lub drużyną, duch ofiarności, kiedy należy pozostać w cieniu i porzucić własne `ja`, wierność obowiązkowi, pokora w triumfie, otwartość dla zwycięzców, spokój w porażce, cierpliwość dla publiczności nie zawsze umiarkowanej, sprawiedliwość [...] oraz w ogólności czystość i powściągliwość, zalecane już w starożytności”¹⁴. Sport jest okazją do kształtowania charakteru i odpowiedzialnej postawy, wymaga bowiem samodyscypliny, a nawet swoistej ascezy¹⁵. W klasycznej etyce istotną rolę odgrywają cztery cnoty kardynalne: roztropność, sprawiedliwość, męstwo i umiarkowanie. Mają one także zastosowanie w etyce obowiązującej na terenie odpowiedzialnie traktowanej aktywności sportowej¹⁶. Ich kwintesencją jest zasada fair play¹⁷

Do pozytywnych wartości sportu należy kształtowanie prospołecznych postaw uczestniczących w nim zawodników. Aktywność sportowa bezpośrednio lub przynajmniej pośrednio ma charakter społeczny¹⁸. W sportowych imprezach uczestniczy wielu ludzi: zawodnicy, trenerzy, personel towarzyszący, obserwatorzy – kibice. Funkcja integrująco-społeczna sportu realizuje się na wielu poziomach: przebywanie w jednej drużynie inicjuje wzajemną tolerancję i przyjaźnię, zasady gry wymagają aktywnej kooperacji, wspólnota zainteresowań oraz symboliki i rytuałów sportowych sprzyja integracji. Prospołeczna funkcja sportu realizuje się nie tylko na terenie drużyny i klubu, lecz również w wymiarze szerszym: regionu, kraju, kontynentu i globu ziemskiego. Międzynarodowe imprezy sportowe i kolejne olimpiady są tego potwierdzeniem.

Upowszechnienie kultury fizycznej i sportu amatorsko-rekreacyjnego oraz młodzieżowego jest zjawiskiem niewątpliwie pozytywnym z punktu widzenia postulatów personalizmu. Należy się cieszyć, że sport staje się coraz bardziej masowy i popularny. Natomiast ocena sportu profesjonalno-wyczynowego, który współcześnie skupia na sobie uwagę na stadionach świata i przy tele-

13 Z. Żukowska, R. Żukowski (2003) [red.] *Wychowanie przez sport*, Warszawa.

14 Pius XII, *Przemówienie z okazji X-lecia Włoskiego Centrum Sportowego*, Rzym 9 X 1955, „Acta Apostolicae Sedis” 47/1955/, s. 731.

15 Z. Krawczyk (1989) *Kultura fizyczna w kategoriach wartości*, Warszawa; S. Kowalczyk, *Elementy filozofii i teologii sportu*, s. 123-151.

16 J. Cygan (1994) *Personalistyczna etyka sportu*. W: M. Barlak [red.] *Personalistyczna wizja sportu*, Warszawa, s. 42-54.

17 Z. Żukowska, R. Żukowski (2010) *Fair play w sporcie i olimpizmie. Szansa czy utopia*, Warszawa.

18 Z. Dziubiński (2003) [red.] *Społeczny wymiar sportu*, Warszawa; S. Kowalczyk, *Elementy filozofii i teologii sportu*, s. 79-122.

wizorach coraz szerszą publiczność, nie może być ani jednoznacznie pozytywna, ani też negatywna. Sport profesjonalny jest podstawą egzystencji dla dużej liczby ludzi, idea bezinteresownej gry antycznego olimpizmu przeszła do historii.

Sport profesjonalny ma charakter elitarny, wymaga bowiem od zawodników specyficznych predyspozycji somatyczno-motorycznych i psychiczno-perfekcjonistycznych¹⁹. Uprawianie tego typu sportów wymaga długotrwałych wyczerpujących treningów, konieczności samodyscypliny, odporności na stresy, wytrwałości w rywalizacji itp. Posiadanie takich przymiotów i ciężka praca uprawniają do znaczącego ekwiwalentu finansowego, który w przypadku najbardziej utalentowanych sportowców jest niezwykle wysoki.

Generalnie negatywna ocena sportu zawodowego, jaka się nieraz pojawia, jest zbyt pesymistyczna. Duże imprezy sportowe z udziałem sportowców profesjonalnych mają profil quasi-teatralny, widowiskowy²⁰. Gromadzą one dużą widownię, co w sposób pośredni spełnia funkcję integracyjno-społeczną. Taką rolę w skali międzynarodowej realizują światowe igrzyska olimpijskie, które gromadzą ludzi z wielu krajów świata. Egzemplifikacją prospołecznej roli sportu zawodowego jest funkcja patriotyczna, której uwidocznieniem są drużyny sportowców maszerujące pod flagą swego państwa na rozpoczęcie igrzysk. Międzynarodowe imprezy sportowe, zwłaszcza igrzyska, są rozgrywane z wykorzystaniem interesującej estetycznie infrastruktury. Współtworzą ją: architektura i wystrój stadionów, zaprojektowane przez specjalistów barwne ubiory sportowców i instrumentarium gier, towarzysząca muzyka, piękno otaczającej przyrody, dramaturgia gry. To wszystko sprawia, że uczestniczenie w imprezach sportowych z udziałem profesjonalistów jest okazją do przeżyć estetycznych²¹. Nie bez znaczenia jest także fakt, że imprezy sportowe na wysokim poziomie dla uczestniczących w nich tłumie obserwatorów spełniają pozytywną funkcję rozrywkowo-ludyczną. Obserwowanie meczów piłki nożnej jest dla młodzieży lepszą formą spędzania wolnego czasu aniżeli picie alkoholu czy wałęsanie się.

Współczesny sport profesjonalno-wyczynowy, mimo istniejących aspektów pozytywnych, nasuwa poważne obawy oraz zastrzeżenia. Jedne dotyczą samych zawodników, inne kibiców sportowych. Sport zawodowy dla uczestniczących w nim ludzi niejednokrotnie jest zagrożeniem lub nawet utratą zdrowia somatyczno-biologicznego, np. powoduje okaleczenia, stresy, psychiczne załamania, deformację sylwetki ciała, nadmierne powiększanie nie-

19 J. Gracz (2000) *Współczesny sport wyczynowy – próba analizy psychologicznej*. W: Z Dziubiński [red.] *Sport na przełomie tysiącleci: szanse i nadzieje*. Warszawa, s. 141-150.

20 J. Kosiewicz (2000) *Kultura fizyczna i sport w perspektywie filozoficznej*. Warszawa, s. 174-198.

21 S. Kowalczyk (2010) *Elementy filozofii i teologii sportu*, s. 159-179

których mięśni, urazy czaszki, nadciśnienie, osłabienie serca, nadwagę itp.²². Długotrwały specjalistyczny trening i dążenie do pobicia kolejnych rekordów nie służą zdrowiu.

Szczególnym zagrożeniem dla sportowców zawodowych, pragnących za wszelką cenę zwyciężyć z rywalami, jest stosowanie dopingu. Jest on tak częsty, że pojawiają się propozycje jego prawnej legalizacji. Różnorodne są substancje i środki dopingowe, ale wszystkie są zagrożeniem dla zdrowia i życia zawodnika. Doping jest także kontrowersyjny etycznie, ponieważ jest opartym na kłamstwie bezprawnym przywłaszczeniem sobie finansowej nagrody i prestiżu²³.

Innym zagrożeniem sportu profesjonalnego jest brutalizm gry, której przejawem jest agresja słowna i często także fizyczna²⁴. Sport uprawiany zespołowo zawsze jest rywalizacją, dążeniem do zwycięstwa. Niestety gra często zmienia się w bezpardonową walkę, w trakcie której stosowane są taktycznie faule a niejednokrotnie również świadome okaleczenia przeciwnika. „Ofensywna” gra na zawodników znajduje swoje odzwierciedlenie w fizycznej agresji na stadionie: pseudokibice i szalikowcy walczą ze sobą, atakują graczy, sędziów i służby porządkowe, a poza stadionem napotkanych przechodniów. Chuligaństwo na imprezach sportowych, zwłaszcza meczach piłki nożnej, staje się coraz częściej normą. Mówiąc o agresji, trudno pominąć problem boks, który ze swej natury podważa prawdziwość powiedzenia, że „sport to zdrowie”

Sport profesjonalny jest uprawiany przez ludzi relatywnie młodych, dlatego zakończenie kariery zawodowej jest w nim stosunkowo szybkie. Dla wielu jest ono takim stresem, że popadają w alkoholizm, narkotyki czy inne uzależnienia. Utrata statusu „gwiazdy” i herosa, podziwianego dotąd przez tłumy fanów, jest bolesna. Dlatego sport zawodowy wymaga umiejętnego przestawiania się, odnalezienia sensu życia w innym sektorze aktywności.

Zawodowo uprawiany sport współczesny jest w coraz większym stopniu skomercjalizowany²⁵. Przejawem i potwierdzeniem tego jest przechodzenie zawodników z klubu do klubu, ich sprzedawanie, kupowanie i kaperowanie. Sport stał się dochodowym biznesem, a zawodnicy towarem. W biznesie rządzi prawo podaży i popytu, w wyniku czego sportowcy tracą swoją podmiotowość. Konsekwencją takiej sytuacji jest fałszowanie wyników imprez spor-

22 J. Blecharz (2008) Stereotyp dobrego sportowca a zagrożenia dla zdrowia. W: Z. Dziubiński [red.] *Drogi i bezdroża sportu i turystyki*. Warszawa, s. 398-403; Z. Jaworski (2010) Sport a zdrowie – dwa aspekty problemu, *Zdrowie, Kultura zdrowotna, Edukacja*, t. VI, s.141-145.

23 K. Chrostowski, M. Daniewski (1990) *Kontrola dopingu w sporcie*, Warszawa, R. Żukowski (1991) Doping – samo zło, *Trening*, nr 2.

24 Z. Dziubiński (2007) [red.] *Sport a agresja*, Warszawa.

25 T. Sahaj (2004) Współczesny sport. Kryzys czy nowa jakość? W: Z. Dziubiński [red.] *Edukacja przez sport*, Warszawa, s. 364-369.

towych poprzez korumpowanie zawodników, sędziów i trenerów. Korupcja jest podważaniem sensu gry sportowej, a jest ona rozpowszechniona w wielu krajach europejskich.

Czy sport profesjonalny jest nieodwołalnie skonfliktowany z zasadą fair play i normami etyki? Czy jest nieuniknionym złem? Jego likwidacja nie jest realistyczna ani wskazana. Wielu wybitnych zawodników i niektóre dyscypliny sportowe zachowały etos uczciwego sportu. Uzdrawienie sportu profesjonalnego wymaga odwołania się do personalizmu i edukacji antropologiczno-etycznej młodzieży zaangażowanej na terenie kultury fizycznej²⁶. Sport jest tylko segmentem życia społecznego, dlatego usuwanie wypaczeń sportu profesjonalno-wypoczynkowego jest możliwe jedynie poprzez przywrócenie zasad etycznych jako podstawy życia publicznego. Neutralizacja aksjologiczna, jakiej domaga się ideologiczny liberalizm, nie zapewnia realistycznej szansy na uzdrowienie wynaturzeń sportu profesjonalnego.

26 S. Kowalczyk (2004) Personalistyczno-aksjologiczny profil edukacji sportowej. W: Z. Dziubiński [red.] *Edukacja przez sport*, Warszawa, s. 55-62; Z. Dziubiński, *Aretologia sportu*, W: tenże (2002) [red.] *Antropologia sportu*, Warszawa, s. 326-350.